

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Katja Romih

Humor in slovenska nacionalna identiteta

Diplomsko delo

Ljubljana, 2013

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Katja Romih

Mentorica: doc. dr. Ksenija Šabec

Humor in slovenska nacionalna identiteta

Diplomsko delo

Ljubljana, 2013

Iskreno se zahvaljujem svoji družini za podporo skozi študijski čas. Zahvaljujem se tudi mentorici, doc. dr. Kseniji Šabec, za vso pomoč in potrpežljivost med pisanjem diplomskega dela ter profesorici slovenščine Moniki Javornik za jezikovno ureditev. Ne nazadnje gre zahvala tudi intervjuvancem za njihovo sodelovanje.

Humor in slovenska nacionalna identiteta

Človek vsakodnevno prestopa med različnimi družbenimi skupinami, prav tako tudi med identitetami. Ima številne družbene identitete, od konteksta pa je odvisno, katera se aktivira. Identitete se med seboj ne izključujejo, temveč dopolnjujejo, za njihov obstanek pa skrbimo z vsakdanjimi rituali. Mednje štejemo tudi humor, ki v določenem kontekstu deluje kot družbeno vezivo. Ker se razvija sočasno s človekom in njegovo vpetostjo v družbo, zato je humor družbeno specifičen. Čeprav za njegovo glavno vrlino štejemo ugodje, ima lahko tudi negativne posledice, ki izhajajo iz družbeno spornega humorja, torej etničnega humorja. S preučevanjem le tega dobimo vpogled v delovanje družbe, ki opozarja na družbena dogajanja. V diplomskem delu sem s pomočjo literature predstavila teorije in načine delovanja humorja pri utrjevanju identitet ter se posebej osredotočila na etnični humor kot regulator družbenih vezi. Teorijo sem v nadaljevanju povezala z empiričnim delom, kjer sem v obliki strukturiranih intervjujev s komiki ugotovila, koliko in kako humor prispeva k družbeni povezanosti in kaj humor pomeni Slovincem.

Ključne besede: humor, stereotipi, nacionalna identiteta, slovenski (etnični) humor.

Humor and the Slovenian national identity

A human being daily transfers between different social groups, as well as between identities. It has a number of social identities, but depends on the context which one activates. Identities are not mutually exclusive but they complement each other and for their survival we care with everyday rituals. These also include the humor, which in certain contexts act as a social bond. Humor develops concurrently with a human being and his involvement in the society, that is why humor is socially specific. Although its main virtue include comfort, it can also have negative consequences arising from the social issue of humor, that is ethnic humor. By studying humor we can see how society functions and in the same time indicates the social events. Through my analysis of literature, I have presented theories of humor, different ways how it consolidates identities and focused specifically on ethnic humor as a regulator of social ties. Then I have linked the theory with empirical work, where I in the form of structured interviews with comedians found out how much and how humor contributes to social cohesion and what humor means to Slovenes.

Key words: humor, stereotypes, national identity, slovenian (ethnic) humor.

KAZALO

1 UVOD	6
2 TEORIJE HUMORJA.....	7
2.1 TEORIJA NADREJENOSTI	8
2.2 TEORIJA NESKLADJA	8
2.3 TEORIJA AMBIVALENTNOSTI.....	9
2.4 SPROSTITVENA TEORIJA	9
3 NACIONALNA IDENTITETA IN STEREOTIPI.....	11
3.1 STEREOTIPI.....	14
3.2 ZGODOVINSKI KONTEKST NASTANKA IN RAZVOJA STEREOTIPOV NA PRIMERU SLOVENCEV.....	16
4 EMPIRIČNI DEL.....	22
4.1 METODOLOGIJA	22
4.2 RAZVOJ STAND UP KOMEDIJE	23
4.3 ETNIČNI HUMOR V STAND UP KOMEDIJI – GLAVNE UGOTOVITVE.....	25
5 SKLEP.....	30
6 LITERATURA.....	32
Priloga A: Vprašalnik o (etničnem) humorju kot družbenem aparatu	34

1 UVOD

Posamezniki, skupine in tudi narodi imajo različen smisel za humor, ki se napaja iz skupine istih univerzalnih tem. Številne študije so pokazale, da humor odraža naše skrbi in temelji na dejavniku presenečenja, ta dva vidika pa se opirata na sistem domnev, ki so skupne večini pripadnikom nekega naroda.¹ In kot pravijo teoretiki identitet, se ljudje istovetimo tako, da se primerjamo z drugimi. Torej je bistvena podmena "šal, ki združujejo", šala, ki ločuje med tem, kar smo, in tem, kar nismo. Na ta način lahko s preučevanjem šal skozi čas ugotovimo, kaj si mislimo o sebi.

Tako kot se razvijajo šale, se skozi čas razvija tudi komedija in znotraj nje humor, ki je njen bistveni element. Ko se je humor razširil na različna področja (danes poznamo politični, črni, situacijski itd. humor), ni zaobšel niti področja, na katerem obravnava pripadnike drugih narodov. Živimo v času, ko je komedijantska scena postala vse bolj obsežna oziroma ko so postale popularne še druge sodobnejše oblike komedije, na primer stand up komedija. Znotraj nje je težje ločiti med posameznimi usmeritvami, kam se humor razvija, saj vsak komik prevzame humor, ki mu ugaja, ter ga razvija na svoj način. A kljub temu se da opaziti, da priljubljene teme ostajajo tudi tiste o rasizmu, seksizmu, etničnih razlikah in narodni pripadnosti. Kot ugotavljata Jimmy Carr in Lucy Greeves, bi bilo brez tujcev in drugačnosti dosti manj šal (za primer navedeta Egipčane, ki so se šalili na račun Nubijcev, Severnoameričane, ki pravijo vice o Mehičanih, Angleže, ki se norčujejo iz Ircev itd.). V svoji knjižici *Goli vic* (2006) poudarjata, da se čedalje bolj identificiramo s svojim narodom in državo, kot tak pa humor ostaja tesno povezan z občutkom identitete. Ločnica med "jazom" in "drugimi" postane zelo pomembna (Carr in Greeves 2006, 207).

Smisel za humor pride z razvojem človeka oziroma iz njegove interakcije z okoljem, zato tudi govorimo o humorju kot družbeno specifičnem. Kot takega ga je potrebno preučevati skozi filtre družbe, v kateri se razvije. Čeprav humor predstavlja pomembno vrlino v človekovem življenju, ima tudi negativne posledice, ki izhajajo iz družbeno spornega humorja. Govorimo o etničnem humorju, ki reproducira stereotipe in izhaja iz negativnih lastnosti drugih narodov

¹ Za boljše razumevanje je potrebno razrešiti pojme, kot so etnija, narod in nacija. Z etnijo mislimo na skupino ljudi, "ki jih povezuje zavest o skupnem izvoru, tradiciji, jeziku, kulturi, ozemlju in religiji" (Šabec 2006, 15). Narod je "politično ozaveščena skupnost, ki se zaveda svoje skupne zgodovine, kolektivnega spomina, kulture, ozemlja, jezika, gospodarskih in političnih interesov, /.../ nima pa še realizirane pravice do državnosti" (prav tam), medtem ko je nacija "v lastni in suvereni državi utemeljen narod" (prav tam). V diplomskem delu se bom osredotočila predvsem na etnični humor, zato se nanj navezujem že od začetka. Govorim o humorju, ki ga reproducirajo predvsem Slovenci kot narod in s tem soustvarjajo slovensko nacionalno identiteto.

(gre predvsem za lastnosti, ki so v splošnem sprejete kot negativne, torej lenoba, neumnost, škrtost itd.).

Diplomsko delo sestavljata teoretični in empirični del. V teoretičnem delu sem iz sekundarnih virov povzela glavne teorije humorja ter jih v nadaljevanju povezala s slovensko nacionalno identiteto in stereotipi. Ti so zelo pogosto prepleteni s humorjem, zato jih najdemo tudi v etničnem humorju, ki je glavna tema diplomskega dela. S stereotipi se Slovenci srečajo že v zgodovini, zato so predstavljeni v okviru zgodovinskega dogajanja slovenskega naroda. Prikazano je, kako je etnični humor postal družbeni aparat, ki združuje člane iste skupine. V empiričnem delu so predstavljene analize intervjujev s stand up komiki, ki delujejo v Sloveniji in izven nje. Izvedeti sem želela, kakšen je njihov odnos do etničnega humorja, v kolikšni meri je njihov humor univerzalen in kaj menijo o slovenskem humorju. Uporabila sem metodo strukturiranega intervjuja in intervjuvala pet komikov v obdobju meseca maja. Vprašanja sem oblikovala s pomočjo opornih točk, kot so nacionalna identiteta, stereotipi in etnični humor v povezavi s konflikti (glej prilogo). Glavno raziskovalno vprašanje je bilo: Ali se v ozadju slovenskega humorja skriva problematika odnosov prebivalstva do južnih narodov, ki se kaže predvsem skozi teme rasizma, etničnih razlik in nacionalne pripadnosti? V pomoč mi je bilo še podvprašanje: Ali slovenski humor ni zmožen samoironije in se raje šali na račun drugih narodov ter na tak način krepi negativne predsodke in konstruira ter utrjuje kolektivno identiteto?

2 TEORIJE HUMORJA

S humorjem kot pomembnim družbenim dejavnikom se srečujemo praktično vsak dan. O njem razmišljamo kot o samoumevnem dejstvu, ki je dano človeku, vendar pa je to sposobnost, ki jo mora posameznik razvijati. Predvsem pa je to psihološki proces, katerega dogajanje je težko razumeti. S humorjem kot pojavom so se ukvarjali že številni strokovnjaki in zgodovinski misleci. Pomagali so sooblikovati različne teorije humorja, s katerimi lahko razložimo pojav humorja.

Humor nosi številne funkcije, njegova primarna pa je zabava oziroma užitek. Je nekaj, kar izzove smeh, in omogoča, da tudi v slabih stvareh vidimo pozitivno plat. Jeffrey Goldstein (1972) in Sigmund Freud (2003) se strinjata, da je tesno povezan z užitkom in kot tak izredno privlačen za človeka, ki je "neutruden iskalec ugodja" (Freud 2003, 44), kot tudi za družbo samo. Privlačen je na osnovni ravni ali ravni izkustva, kjer humor doživimo kot smeh in

veselje, ter na teoretični ravni v smislu preučevanja, kjer si strokovnjaki prizadevajo ugotoviti, kako in zakaj humor deluje. Obstaja že veliko analiz o tem, zakaj nam je nekaj smešno, ne obstaja pa še dovolj razlag o tem, kako se humor reproducira. "Ker je humor pojav značilen zgolj za človeško družbo" (Goldstein 1972, 21), je pomembno razlikovati med razumevanjem, o čem šala govori, in razumevanjem, kdaj in kako šalo povedati, da bo sporočilo uspešno preneseno.

Kako človek doživlja humor in kako ta nanj vpliva, nam predstavi Jeffrey Goldstein v knjigi *The Psychology of Humor* (1972). Zaradi kompleksnosti samega pojava ne moremo govoriti o univerzalni teoriji humorja, temveč obstaja več teorij, ki predstavljajo različne poglede na ta pojav, med seboj pa se dopolnjujejo. V nadaljevanju bom predstavila štiri najpomembnejše teorije humorja.

2.1 TEORIJA NADREJENOSTI

Po besedah komikov Jimmyja Carra in Lucy Greeves (2006) za prvo teorijo štejemo teorijo nadrejenosti. Pomeni norčevanje iz ljudi ali situacije, ki se izkažejo za smešne, v nekem momentu nesmiselne, s čimer pa blažimo lasten občutek manjvrednosti. Korenine te teorije segajo že v grške čase, kjer sta se z norčevanjem srečala Aristotel in Platon. Spraševala sta se, čemu se ljudje smeji, in humor poimenovala za "izobraženo nadutost" (prav tam, 89). Ugotovila sta, da se ljudje s smehom odzivajo na ljudi ali like, ki imajo napačne predstave o sebi, se povečujejo in so polni napuha. Na isto vprašanje pa je kasneje odgovoril britanski filozof Thomas Hobbes. Ugotovil je, da smeh temelji na nenavadni slavi, ko posameznik ugotovi, da je superioren do nekoga drugega. Ta občutek postane predmet posmehovanja in norčevanja. Ta teorija v večji meri razlaga oblike etničnega humorja in norčevanje iz marginaliziranih družbenih skupin, hkrati pa lahko v ta okvir umestimo tudi šale oziroma stereotipe o policistih, blondinkah in politikih. Norčevanje samo nima zgolj negativnega vidika. Preko njega lahko posameznika ali skupine celo prepričamo, da spremenijo svoje vedenje, če se to ne sklada z družbenimi normami² (Billig 2005, 43).

2.2 TEORIJA NESKLADJA

Druga je teorija neskladja, ki jo je prvi želel razumeti Immanuel Kant, kasneje pa jo je dopolnil Arthur Schopenhauer. Teorija zavrača tezo, da smeh izzove občutek nadrejenosti nad

² Na tem mestu pomembno vlogo igrajo stereotipi kot del nezavednega delovanja. Čeprav se navadno stereotipov poslužujemo zavedno, namerno, tukaj izstopajo na nezavedni ravni kot del obrambnega mehanizma, saj izhajajo iz občutka manjvrednosti, kar pa v človeku vzbuja nelagodje. Lahko bi rekli, da se družba ravna po občutku superiornosti (v smislu nenehne želje po napredku, razvoju), zato se na nezavedni ravni ne zaveda svojih odločitev in dejanj, posledično pa posamezniki ali skupine zaradi tega odstopajo od širših družbenih norm.

drugimi, njeno izhodišče je namreč na drugem mestu. Schopenhauerjev pristop ni izhajal iz iskanja vira posmeha v nas samih, temveč je preučeval svet, ki se mu smejimo. Na ta način je ugotovil, da je smeh oziroma humor "neskladje med konceptom, ki ga poznamo, in resničnim objektom, na katerega se koncept veže" (Carr in Greeves 2006, 92). Ta teorija razlaga humor znotraj jezika in sveta, v katerem živimo, oziroma šale, kot so dvojni pomeni in besedne igre (Goldstein 1972). S pomočjo te teorije je mogoče obrazložiti obliko šale. Ta je sestavljena iz dveh delov, glavni pogoj za njen uspeh pa je razumevanje pravil šaljenja vseh, ki so vpleteni. Šala se začne s predstavljanjem nekega sistema delovanja. Ta sistem je lahko povsem običajen ali nenavaden (v primeru etničnega humorja sem spadajo stereotipi o lenih Črnogorcih, neumnih blondinkah itd.). S tem začne poslušalec razmišljati v okviru sistema, ki mu je bil predstavljen. Sledi drugi del šale in to je vrhunec. Z vrhuncem je predstavljena neka informacija, ki poruši prejšnje predstave in prikaže šalo v novi luči. Ta informacija ustvari neskladje med prvim in drugim delom šale, ki pa pogojno izzove smeh (Goldstein 1972, 85).

2.3 TEORIJA AMBIVALENTNOSTI

Tretjo teorijo predstavita Jimmy Carr in Lucy Greeves. Na videz je podobna teoriji neskladja, vendar se ločita glede na vir smeha. Teorija neskladja za vir smeha zagovarja zunanje okolje, medtem ko teorija ambivalentnosti vir išče v človeku samem. V skladu s tem konceptom je smeh razumljen kot simptom notranje bitke med nasprotujočimi si občutki. Teorija ni toliko psihološka, kot je filozofska, in se ukvarja z vprašanjem, ali je "smeh zunanji znak duševnih konfliktov" (Carr in Greeves 2006, 94). Po Goldsteinu je ta rezultat hkratnega doživljanja neskladnih občutij ali čustev v določenih situacijah (hkrati doživljamo srečo in žalost) (Goldstein 1972, 10).

2.4 SPROSTITVENA TEORIJA

Zadnja, a ne manj pomembna, je sprostitvena teorija. Utemeljil jo je Sigmund Freud v knjigi Vic in njegov odnos do nezavednega (2003). Za osnovo te teorije Freud izpostavi sproščanje psihične energije, ki smo jo investirali v potlačevanje lastnih vzgibov. S tem dokaže, da ima nezavedno oziroma nezavedni procesi še kako pomembne vplive na določena zavestna psihična dogajanja. Vseskozi govori o toku nezavednih ali predzavestnih misli, ki potekajo v ozadju vica, tako imenovana zgoščujoča sila pa omogoča, da se nezavedno (predzavestno) ubesedi na svojstven način, kar v končni fazi služi nastanku smešnega oziroma nas popelje v stanje ugodja (Freud 2003, 48).

Freud humor deli na različne pojavne oblike, od komičnosti, ki jo določa vsak posameznik zase, do vicev, ki so domena družbe.³ Ti stalno krožijo med ljudmi in si s tem omogočajo svoj obstoj. Nastanek vica Freud razlaga z nenadnim prebliskom, ki se formira sam od sebe v naši podzavesti. Tako se znotraj vica, pa tudi humorja, skrivajo različni vplivi, od seksualnih, družbeno kritičnih do negativnih (Freud 2003, 193, 239). Ob tem humor predstavlja varen način, da te vzgibe izrazimo in s tem sprostim energijo, ki bi jo drugače porabili za potlačevanje. V takšni obliki humor predstavlja izzivanje prevladujoče ideologije in družbenega reda, saj lahko preko njega izrazimo lastna mnenja, ki bi bila sicer prepovedana. Kar ta teorija predstavlja, je dejstvo, da šale niso zgolj šale, temveč se preko humorja kažejo naše skrite želje, ki jih zaradi varnosti maskiramo v humor⁴ (Carr in Greeve 2006, 96). To pa nas napeljuje h kritičnosti do humorja in razumevanju idej, ki se v njem skrivajo, ter h kritičnosti konteksta, v katerem se humor pojavi.

Vse te teorije sovpadajo z Goldsteinovim teoretskim pristopom, ki pravi, da ima humor velik vpliv tako na posameznika kot tudi na njegovo širšo družbo. Med drugim humor pomaga regulirati interakcije in služi kot nekakšen socialni mehanizem, ki lajša ali ovira tok komunikacije. "V osnovi nam ponuja sprostitev pred našimi stabilizacijskimi sistemi. Vsak trenutek smeha je trenutek, ko smo osvobojeni lastnega nadzora" (Mindess v Hargie 1989, 362), pogosto pa služi zato, da bi nas ljudje sprejeli. Pripovedovanje šal je lahko dober način za pritegovanje pozornosti in tudi preizkušanje, kako se drugi odzivajo na nas. Humor ima v družbi tri pomembne funkcije: deluje kot sredstvo za doseganje konsenza, je mehanizem družbene kontrole ter orodje tekmovalnosti in družbenih konfliktov (Pitchford v Goldstein 1972, 109). Te funkcije združujejo in povezujejo člane iste skupnosti ter med njimi krepijo vezi ali povzročajo konflikte, ki pa so navadno posledica različnega dojetja humorja.

Da je etnični humor toliko povezan z nacionalno identiteto, lahko pripišemo pomembni vlogi, ki jo je v zadnji dvesto letih imela nacionalna država, v zadnjem času pa tudi pojavu

³ V literaturi dostikrat naletimo na prekrivanje pomenov besed humor, šala in vic, zato za lažje razumevanje navajam razlage posameznih pojmov. Humor je v Slovarju slovenskega knjižnega jezika definiran kot "sposobnost za duhovito, šaljivo prikazovanje česa" ter šaljenje kot dejanje izpeljano iz šale. Za razliko od tega definicija šale pravi, da je to "kratka, šaljiva zgodbica" ali na kratko vic. Da pa šala in vic ne pomenita isto, nam pove Freud (2003, 217), ki pravi, da je šala vir duhovitega (torej posameznikove sposobnosti za šaljivo prikazovanje česa) in vic prispevek h komičnosti (situacije, objekti, ki se zdijo smešni, izzovejo smeh; te situacije ali objekti pa se med posamezniki razlikujejo) ter je hkrati "nosilec neke nezavedne, za družbo nevarne tendence" (Lunaček 2010, 14). A kljub tej razliki tudi Freud nekajkrat ni razlikoval med njima, zato se pogosto zgodi, da govorimo istočasno o šali in vicu ter med njima ne razlikujemo. V skladu s tem v diplomskem delu uporabljam pojem šala, saj se po SSKJ-ju enači s pojmom vic.

⁴ Ravno zato stand up komedija postaja vse bolj popularna. Gre za dogodek, kjer se ljudje lahko na glas smejejo norčevanju iz politikov, družbene situacije, etničnih pripadnikov in za to niso "kaznovani". Odzovejo se nezavedno, smeh pa vzbudi prijetno vzdušje.

globalizacije. Na eni strani ta deluje kot proces, v katerem nacionalne meje postajajo manj pomembne za družbeno življenje, na drugi strani, pa ravno zaradi relativiziranja meja spodbuja povezovanje in krepi nacionalno identiteto, saj se posamezniki navadno "bolj identificirajo s svojim narodom kot drugimi skupinami" (Haralambos 1999, 719).

3 NACIONALNA IDENTITETA IN STEREOTIPI

Humor kot regulator interakcij predstavlja še eno vez med člani posameznih družbenih skupin in na tak način utrjuje njihovo kolektivno identiteto. Na splošno govorimo o nečem, kar se nanaša na posameznika in kar ta v končni fazi sooblikuje in reproducira. Tako pojmovanje kolektivne identitete temelji na Durkheimovem pojmovanju družbenih dejstev, identifikacije in interiorizacije. Temelj človekove družbenosti tvori ravno njegova pripadnost skupini ali skupinam, ki mu zagotavljajo potrebo po varnosti in potrebo po vključenosti oziroma integriranosti v skupino. Skupina svoje člane oskrbi z obče sprejetim jezikom in omogoči komunikacijo z drugimi člani oziroma jih karakterizira za svoje pripadnike. Kot eden izmed pomembnih integrativnih dejavnikov pogosto deluje tudi kolektivni spomin, ki največkrat povezuje pripadnike iste generacije in hkrati utrjuje prepričanje o trajanju skupine, njeni zgodovinski kontinuiteti, pravicah, dolžnostih, navezanosti, pristojnosti in zavarovanosti njenih članov (Južnič 1993, 140–141). Posameznik nikoli ne pripada zgolj eni skupini, zato mora nenehno usklajevati svoje identitete, ki pripadajo različnim družbenim skupinam. Je član kompleksne družbene organizacije in je vpleten v mrežo medosebnih in družbenih odnosov. Slednji omogočajo njegovo kolektivno identiteto, ki pa zaokroža etnično, nacionalno, kulturno, politično, poklicno, spolno, starostno itd. identiteto.

Čeprav je na tem mestu izpostavljena kolektivna identiteta kot generični pojem, nikakor ne pozabljam na nacionalno, ki je za temo diplomskega dela bistvenega pomena. Kolektivna identiteta res zajema vse prej omenjene identitete, ki jih posameznik igra v družbi in jih humor v obliki družbenega aparata le še utrjuje, menim pa, da v končni fazi etnični humor vendarle najbolj vpliva na etnično oziroma nacionalno identiteto. V času, v katerem živimo, ko globalizacija ruši časovne in prostorske meje, je postala identifikacija z lastnim narodom toliko glasnejša.⁵ Nacionalna identiteta se pojavlja vse bolj intenzivno in je vtisnjena v

⁵ Identifikacija z narodom sovпада s pojavom nacionalizma, za katerega se zdi, da je postal pomembna značilnost družbenega življenja. Po besedah Benedicta Andersona je nacionalizem kot ideologija postal "najbolj univerzalna legitimna vrednota v političnem življenju našega časa" (Haralambos 1999, 719), saj pomeni "narodno zavest in ozaveščenost pripadnikov določenega naroda oziroma nacije", ki teži po "nacionalni

življenjske rutine, "ki nenehno opominjajo na nacionalnost" (Langer v Nastran Ule 1999, 158), ti opomini pa so del socialnega okolja in delujejo brezskrbno. Uletova opozarja na tako imenovano sociološko pozabljanje nacionalizma, kjer ta postane del »"naravnega" okolja "družb"« (prav tam) in ga povezujemo s čustvenimi in iracionalnimi izkustvi. Po Giddensu je ta pojav predvsem "psihološki fenomen" (Giddens v Nastran Ule 1999, 164), saj posamezniki vlagajo veliko emocionalne energije v nacionalne simbole. Čeprav vsak avtor k pojmu nacionalizem dodaja različne elemente razlage, pa je pri vseh bistvo tega nacionalna identiteta. Z nacionalno identiteto in točno določenimi državnimi rutinami (državni prazniki, plapolajoče zastave) država slavi samo sebe, kar je pomemben del ideologije nacionalizma. Nacionalna identiteta je torej postala del vsakdanjega načina življenja v nacionalni državi, kot taka pa skrbi za »stabilnost "lastne skupine"« (prav tam, 178). Posameznik tukaj čuti "do referenčne narodnostne skupnosti bistveno večjo in intimnejšo psihološko bližino kot do drugih skupnosti" (Musek 1994, 24), zato se "identificira s svojo nacionalno skupnostjo in se spoznavno, emocionalno in tudi moralno veže nanjo" (prav tam). Mnoge prvine nacionalne pripadnosti (med njimi tudi stereotipi) so nezavedno pridobljene v procesih socialnega učenja. Tako postanejo "predstave o značilnostih pripadnikov nacionalne skupnosti pomemben del nacionalne zavesti in identitete. Nanašajo se na predstave naroda o sebi samem in o svojih pripadnikih (nacionalni avtostereotipi), na predstave o pripadnikih drugih narodov (heterostereotipi) in na predstave o tem, kakšne predstave imajo drugi o nas (metastereotipi)" (prav tam).

Ko govorimo o nacionalni identiteti, na nek način govorimo tudi o kulturni, saj je nacija determinirana tudi s kulturnimi formami in praksami, praviloma tistimi, ki so značilni del večinske etnije. Kulturo bi najlažje opredelili kot vrednostni sistem "naučenih elementov pričakovanj, konvencij, verovanj in pravil, ki omogočajo članom določene skupine, da uresničijo kontakte med seboj in svetom, da torej med seboj komunicirajo in razvijajo svoje ustvarjalne potenciale" (Južnič 1993, 179). Kultura deluje kot neka abstrakcija vzorcev obnašanja, kot nekakšna logična zgradba oziroma kot sistem celovitosti človekovega delovanja in načina življenja, ki temelji in izhaja iz skupnih vrednot. Na ta način je kultura posrednik med človekom v njegovi zasebnosti in njegovo družbenostjo oziroma okoljem, v katerem se življenje odvija. Skozi pripadništvo se nato oblikujejo in izpostavijo medosebni odnosi ter odnosi med različnimi človekovimi skupnostmi. S svojo individualno identiteto

neodvisnosti in uveljavitvi" ter poudarja "pomen in poslanstvo kakega naroda oziroma njegove nacionalne države, gospodarstva, kulture..." (Sruk 1995, 203).

posameznik sooblikuje skupinsko identiteto in obratno in z vključenostjo v družbo prispeva k njenemu vzdrževanju. Prav taka identiteta pa je integralni in integrirajoči del kulture (prav tam). Identiteto torej vzdržujemo znotraj ritualizacije vezi in odnosov med ljudmi, njen pomemben kohezijski dejavnik pa je poimenovanje. Skupno ime namreč povezuje člane in teži po izničenju razlik med njimi.

Ko govorimo o definicijah kulture, govorimo o skupnih elementih delovanja, ritualih in načinih njenega reproduciranja. Zato iz vsakdanjih praks ohranjanja kulture in družbe ne izpade niti humor. Ta deluje kot družbeni aparat združevanja in ohranjanja vezi med pripadniki iste skupine, "nas" ločuje od "drugih", pomaga nam razumeti in ublažiti podobo realnosti in kot tak pogosto soreproducira nastale stereotipe, s katerimi si olajšamo razumevanje kompleksne realnosti.

Humor je družbeni in kulturni fenomen in o tem priča dejstvo, da se ljudje veliko več smejimo v družbi kot takrat, ko smo sami. Ne gre samo za kognitivne procese, temveč tudi za njegov socialni vidik. S humorjem ne sproščamo zgolj sebe, ampak lahko z njim tudi povečamo statusne razlike med ljudmi ali okrepimo kohezijo in občutek skupne identitete. Sociolog Gary Fine predlaga termin idiokultura (*idioculture*).⁶ Z njim želi opisati sistem znanj in prepričanj, s katerimi se manjše skupine identificirajo in znotraj katerega se prepoznajo. Prav sem spada tudi humor, ki članom skupine predstavlja način oblikovanja skupne realnosti in občutka obstoja (Fine v Martin 2007, 122) ter način ohranjanja mirnih odnosov, tako da služi kot blažilec stresa. Njegova bistvena funkcija deluje kot del kolektivnega družbenega rituala, ki je urejen po implicitnih standardih in kot tak krepi občutek solidarnosti skupine. Ker na smisel za humor vplivata kultura in družbeno okolje, lahko govorimo o štirih načinih udejanjanja šal, na katere je opozoril antropolog Elliott Oring. Ti načini so izmenično ali dekontekstualizirano pripovedovanje šal, šale, ki delujejo kot asociacije na določen družbeni kontekst, šale kot komentiranje določene družbene situacije in šale kot rezultat določene družbene situacije (Oring v Jarnovič 2008). Potemtakem je humor na nek način odgovor ali reakcija na družbeni kontekst, zato pa tudi prepleten s stereotipi, ki jih družba reproducira. Ker humor nudi možnost izražanja običajno brez večjih posledic, se prav tako prenašajo tudi stereotipi – brez kazni, cenzure, torej večjih posledic.

⁶ Termin lažje obrazložimo, če besedo "idiokultura" razčlenimo. Sestavljena je iz besede idio ali idiom, ki v Slovarju slovenskega knjižnega jezika pomeni svojost, posebnost ali svoj slog, ter besede kultura kot skupek vrednot ali rezultat človeškega delovanja. Govorimo o manjših skupinah posameznikov in njihovih interakcijah, ki jih vzdržujejo določeni elementi ritualov, da ti ostanejo in delujejo kot skupnost.

3.1 STEREOTIPI

Ugotovila sem, da je humor na socialni ravni precej učinkovit aparat utrjevanja skupnosti in utrjevanja razlik med skupnostmi. Pojem humor je precej širok in se ga da razčleniti na številne podskupine, kot so politični, etnični, črni, situacijski itd. humor. V diplomskem delu je bolj izpostavljen etnični humor.

Jimmy Carr in Lucy Greeves (2006) trdita, da se etnični humor vedno dotika manjšinskih etničnih skupnosti, ki so nam blizu. Poznamo njihove navade, vedenje, načine življenja. Zaradi tega postanejo privlačni za norčevanje, saj se lahko z njimi, ki so nam fizično blizu, identificiramo, vendar v negativnem smislu.⁷ Cilj etničnega humorja je pripisovati nezaželene značajske lastnosti tem skupnostim, z namenom komičnega odziva. Na tak način uspešno zaobideš strah pred svojimi pomanjkljivostmi in zagotoviš pozitivno identiteto svoji skupnosti, vendar pa se nikakor ne izogneš reproduciranju stereotipov. Ti delujejo kot integrativni družbeni element, s katerim posamezniki ponotranjijo predstave, norme in vzorce, ki so prisotne v nekem družbenem kontekstu. Tako pojasnjujejo in opravičujejo mnenja, odločitve in dejanja posameznih skupnosti (Šabec 2006, 23). Ne nazadnje se s tem strinja tudi Musek, ki pravi, da so "stališča in prepričanja pomemben del našega duševnega in medosebnega življenja: omogočajo nam, da si ustvarimo podobo o sebi, drugih in svetu. Del teh stališč zasedajo tudi sodbe in presoje o drugih ljudeh, objektih, pojavih in dogajanjih" (Musek 1994, 27).

Stereotipi predstavljajo neutemeljeno, s predsodki⁸ napolnjeno mišljenje. Veljajo za nepremišljene, izkrivljene predstave, "ki ne upoštevajo individualnih razlik in družbenih sprememb" (Oakes in drugi v Nastran Ule 1999, 62), njihov namen je le spodbujati družbene predsodke. Kar počnejo, je stereotipiziranje, ki je nenatančno, nesprejemljivo poenostavljenje in posploševanje realnosti, kot tako pa "služi nameram in ciljem percipirajoče osebe" (prav tam, 63).

⁷ Na tem mestu se navadno pojavljajo šale, ki se dotikajo stopnje inteligence, kjer so pripadniki drugih skupin razumljeni in predstavljeni kot manj inteligentni, in se na ta način povečuje lastna skupina. Vendar te šale nikakor ne delujejo na resničnih dejstvih, temveč na izmišljenih in nam predstavljajo varno pot do ugodja. Govorimo o stereotipih, ki se pogosto nanašajo na osebnostne značilnosti, poteze, etično moralne lastnosti (poštenost, marljivost, lenoba), temperamentne lastnosti (prijaznost), intelektualne (modrost, neinteligentnost) ter na vedenjske in telesne lastnosti (Musek 1994, 29). Razlike, ki se tu pojavijo, članom ene družbe podajajo prepričanje o lastni družbeni, kolektivni identiteti, ki jih ločuje od sosednje. Na tem mestu bi lahko govorili o spopadih med "strukturno razločenimi skupinami" (Lunaček 2010, 64).

⁸ Stereotipe ne smemo enačiti s predsodki. Ti veljajo za "vrsto stališč, ki niso upravičena, argumentirana in preverjena, a jih spremljajo intenzivne emocije in so odporna na spremembe" (Rot v Nastran Ule 1992, 120).

Ko govorimo o stereotipih, govorimo o subtilnih mikroideologijah "vsakdanjega sveta, kjer ideologija deluje na prikrit in zvit način" (Nastran Ule 1999, 7). Kažejo se v nespoštljivem odnosu do drugih in drugačnih (etnične skupnosti, rase, kulture, religije ...). Nastajajo v vsakdanjem življenju ljudi, pri interakcijah z drugimi in drugačnimi od nas. Delujejo vzporedno z mikrostrukturno delitvijo moči v vsakdanjem življenju. Kot taki pomagajo ohranjati družbeno hierarhijo, vrednote in vrednotne reprezentacije "družbenih pojavov in ljudi, ki predstavljajo oblike sodb z negativnimi ali pozitivnimi konotacijami" (Šabec 2006, 22). Z družbenega vidika pomenijo pripisovanje lastnosti manjšim skupinam ali segmentom družbe ter jih na tak način primerjajo med seboj. Ti stereotipi so del tradicije in izročila prejšnjih generacij ter se skozi proces socializacije prenašajo na kasnejše generacije. V okvirih družbe imajo močne ideološke vrednote in stališča, so del širših kulturnih praks in procesov in na tak način vzdržujejo strukture moči (prav tam).

V družbenem življenju, pa tudi na ravni politike gre pravzaprav za spopad med vrednotami (Oakes in drugi v Nastran Ule 1999, 78). Ljudje pripadamo različnim kulturam, veram, družbam, etnijam, se razlikujemo po spolu, družbenem statusu, jeziku. To pomeni, da se razlikam med nami ni mogoče izogniti ter da imamo različna stališča, vrednote in prepričanja. Kot pravi Donald Campbell: "Raznovrstni družbeni konflikti so osnovna značilnost človeške zgodovine in družbe" (Campbell v Nastran Ule 1999, 82), s stereotipiziranjem pa to le še poglobljamo. Ko obsojamo, pozabljam, da so stereotipi politično orožje, ki je vpeto v vsakdanjo kulturo in mišljenje. Odražajo le določene poglede in kalijo medosebne, skupinske, etnične itd. odnose. Postali so produkt socialnega sklepanja in presojanja. Ustvarjamo jih, "da razložimo, opišemo in opravičimo medskupinske odnose" (Oakes in drugi v Nastran Ule 1999, 87). So selektivni in vrednotno opremljeni ter se spreminjajo v skladu s pričakovanji, potrebami, vrednotami neke skupnosti.

Noben narod in etnija nista imuna pred stereotipi, ti pa se ujemajo s procesom identifikacije, ustvarjanja pozitivne samopodobe in identitete ter hkrati s procesom obrambnega delovanja – ustvarjajo občutek skupinske varnosti. Zato lahko zanikamo dejstvo, da stereotipi vsebujejo "vsaj kanček resnice". Gre zgolj za lažne zgodbe, ki so se nakopičile v različnih skupinskih antagonizmi in imajo obrambno funkcijo, torej delujejo, da si povzdignemo lastno predstavo in zmanjšamo pomen nasprotnika (Musek 1994, 35). Glavna logika stereotipov je odnos prijatelj-sovražnik, kjer je slednjega potrebno čim bolj negativno predstaviti. Predstave pa oblikujemo v skladu s pričakovanji in na tak način najbolj reproduciramo lažne predstave. Pred takšnim obrambnim mehanizmom niso ubežali niti Slovenci. Zaradi zgodovinskega

dogajanja, v katerih so jih večino časa obkrožali tuji voditelji, so pogosto zavzeli odnos prijatelj-sovražnik ter slednjega skozi pisano besedo stereotipizirali.

3.2 ZGODOVINSKI KONTEKST NASTANKA IN RAZVOJA STEREOTIPOV NA PRIMERU SLOVENCEV

V tem poglavju navajam nekaj zgodovinskih dejstev, s katerimi želim prikazati, v kakšnih okoliščinah so živeli Slovenci in kakšni so bili politični, družbeni in kulturni dejavniki, ki so vplivali na razvoj nacionalne identitete Slovencev, ki so postali relativno močno introvertiran narod (Musek 1994, 66). Zgodovinski prelet odkriva, zakaj so se na Slovenskem razvili negativni stereotipi o sosedih, saj so Slovenci s stereotipi poskušali zavzeti superiorno vlogo do drugih. Poznavanje in razumevanje teh stereotipov ter njihovo kritično reflektiranje bi lahko celo prispevalo k "boljšemu povezovanju, sporazumevanju in vzdušju" (Grdina v Rozman 1995, 12) med sosedi. Zgodovinski pregled začnem s Primožem Trubarjem, ki je napisal prvo slovensko knjigo. V njegovem času sicer še vedno ne moremo govoriti o slovenskem narodu, vendar pa utemeljitev slovenskega jezika s knjižno izdajo gotovo predstavlja pomembno prelomnico v kasnejšem narodnem "preporodu" Slovencev. V času Marije Terezije in njene šolske reforme, s katero pripelje knjigo v dom tudi najbolj revnim, se izrazito poveča tudi pismenost med Slovenci, ki predstavlja enega od ključnih dejavnikov, da so se ljudje začeli zavedati skupnega jezika in kulture, ki okrepi občutek pripadnosti in pomembno oblikujeta slovenski narod.⁹ S pismenostjo se razširi bralna kultura in potreba po publikacijah v slovenskem jeziku, s tem pa se prične širiti tudi stereotipen diskurz o drugih narodih. Oznake, ki so jih tisti čas dajali drugim narodom, "so izvirale deloma iz stoletne tradicije, deloma iz izkušenj bližnje preteklosti, zlasti pa iz političnih želja in teženj /.../ Temelj vrednotenja je bilo slovansko čustvovanje, ki je naslonjeno na staro tradicijo /.../, ki je opredeljevalo slovensko gledanje na svet" (Melik v Rozman 1995, 23).

Velik pomen so kasneje predstavljale še Ilirske province (1809-1814), katerih ustanovitev je imela sicer strateški, pa vendar tudi simbolni pomen. Glavno mesto provinc postane Ljubljana, s čimer se v mestu pričnejo procesi modernizacije. To je čas pomembnih osebnosti, kot so Žiga Zois, Žiga Popovič, Jurij Vega, Anton Tomaž Linhart, Valentin Vodnik in drugi, ki so pripomogli k obujanju pojma narod pri Slovencih. Z Linhartom in njegovimi sodobniki pojem slovenski postaja vse bolj oprijemljiv. S Francetom Prešernom in njegovo umetniško

⁹ Jasno je, da samo z jezikom Slovenci niso dosegli samostojne države. Velik pomen imajo tudi politika, gospodarstvo, ekonomija, vendar pa se na tem mestu osredotočam na jezik oziroma kulturne dejavnike, saj so Slovenci predvsem preko literature in publikacij oblikovali podobo sebe kot naroda ter tudi (stereotipne) podobe drugih narodov.

ustvarjalnostjo se slovenski jezik uveljavi tudi kot pesniški jezik. Jernej Kopitar skupaj z Vodnikom si prizadevata za potrditev Slovencev kot samostojnega naroda ter slovenščine za samostojni jezik. V predmarčni dobi Slovenci padejo pod skupnega vladarja, Avstrijo, njihovi najmočnejši sosedje pa postanejo Nemci in Italijani. Politično dogajanje pripelje do vse večje krepitve vloge jezika in kulture za idejnopolitično opredeljevanje na slovenskem ozemlju (Prunk 2008, 65).

V 19. stoletju se z nacionalnim prebujanjem, koncem fevdalizma ter vzponom meščanstva in liberalnih svoboščin v Evropi oblikuje meja med industrializiranim delom na severu in agrarnim delom na jugu, hkrati pa zaživijo množične zahteve po oblikovanju nacionalnih držav. Med Slovenci je bilo takrat malo liberalnega meščanstva. Leta 1848 se za njihov kulturni razvoj zavzame skupina slovenskih izobražencev na Dunaju in Matija Majer - Ziljski, ki oblikujejo prvi slovenski narodnopolitični program Zedinjena Slovenija, s katerim se ne sklicujejo na zgodovinsko, temveč na narodno pravo. S programom predlagajo, kako začrtati meje glede na jezikovno pripadnost, vendar pa "Slovenci za uresničenje svojega političnega programa /.../ niso imeli učinkovitih instrumentov moči, niso imeli svojih vojaških polkov /.../, niso imeli tudi nobenega slovenskega političnega zastopstva, ki bi branilo slovenski narodni interes" (prav tam, 70). Zato na Slovenskem pride do diferenciacije (na nemško in slovensko) prebivalstva, mest in trgov, česar Slovenci niso želeli sprejeti, izbiro narodnosti (izbirali so lahko med nemško ali slovensko) pa so razumeli kot izdajo lastnega naroda. "Njeno stališče je bilo, da mora vsakdo ostati zvest svojemu maternemu jeziku" (Melik v Rozman 1995, 24), vse ostalo je veljalo za odpadništvo in je dobilo oznako "nemčur". Zato je bila naloga slovenske politične publicistike ljudi, ki so zagovarjali to stališče, prikazati kot negativne, da bi se jih diskvalificiralo. O Nemcih so tako ustvarili podobo s kombinacijo "resnic, predsodkov, pretiravanj in laži" (prav tam, 25).

Na prelomu iz 19. v 20. stoletje se nacionalno vprašanje le še poostruje, na Slovenskem se oblikuje stroga ideološka, politična pa tudi nacionalna polarizacija, zato pride do zahtev po preoblikovanju Avstro-Ogrske. Narod postane najvišja točka v ideologiji, kateri je potrebno vse podrediti. Z vse ostrejšim nacionalnim bojem nemško-slovenska komunikacija postaja vse bolj ohlapna. Česar so se Slovenci bali, ni bila sama germanizacija, temveč dejstvo, da na izbor nacionalne identitete ne vpliva etnični izvor, ampak politična sfera. Zaničevali so tiste, ki so prestopili na nemško stran, sploh pa jih je motil avtostereotip o Slovencih "kot narodu proletarcev", ki ga je v literaturi utrdil še Ivan Cankar, in je kot tak postal podlaga za nacionalno argumentacijo slovenskega nacionalizma. Za takšno negativno držo do sosedov

lahko Slovenci krivijo ravno kompleks manjvrednosti, s katerim so se ubadali skozi čas. Neposredno je vplival na nacionalno identiteto, ta pa na odnos do tujcev.

Slovenci so vajeni doživljati sebe kot narod, ki je "vržen" iz centrov: velike stvari so se dogajale in odločale v velikem svetu – na Dunaju, v Beogradu, Rimu, a za razliko od drugih narodov pri Slovencih ti veliki centri niso bili tako psihološko oddaljeni in obrobni. /.../ Slovenci so imeli svoje meje in tujino neprijetno znotraj lastnega duševnega horizonta, središča svetovnega dogajanja pa so bila zunaj slovenskega prostora (Musek 1994, 174).

Te prvine nacionalne identitete so oblikovale obrambno držo, ki se je zasidrala v slovenski osebni profil. Hlapčevstvo so si torej izmislili zaradi premočne težnje po avtonomnosti in gospodovalnosti, ki pa je v zgodovini zaradi premajhnosti niso mogli doseči. Posledično se izgovarjajo na trpljenje, saj to nasprotuje težnjam po neodvisnosti. Ker so Slovence zgodovinsko gledano drugi narodi potiskali v podrejen položaj, je hlapčevstvo postalo njihov obrambni mehanizem pri težnji k samouveljavljanju.

Splošno gledano takratni cilj Nemcev ni bil Slovence in njihov nacionalni razvoj povsem zatreti ali jih zanikati. Želeli so le, da se slovenska kultura razvija v okrilju njihove "starejše sestre Avstrije" (Cvirn v Rozman 1995, 58), saj so bili prepričani v svojo gospodarsko in kulturno superiornost. Vse do prve svetovne vojne se je slovenska kultura sicer uspešno branila pred vplivi germanizacije, vendar pa so se bili med vojno zopet primorani podrediti tokrat skupnim ciljem jugoslovanskih politikov. V srednji in vzhodni Evropi nastanejo nove države, prav tako na jugu. "Zaradi političnega pritiska na Slovence tako od notranjih nasprotnikov v monarhiji kot od zunanjega sovražnika" (Prunk 2008, 87) je za njih edino dobro rešitev pomenila priključitev k sooblikovanju Države Slovencev, Hrvatov in Srbov ter kasneje še Kraljevine SHS. Ker so to novotvorbo Slovenci razumeli zgolj kot začasno oblast po prvi svetovni vojni, se je kulturna politika odvijala v smeri slovenizacije kulturnih ustanov. S tem dejanjem so se potrjevali znotraj sicer na videz enega naroda. Tako sta nastali dve skrajnosti: slovenska proti "balkanski".

V državi SHS je Slovincem za kratek čas uspelo zaživeti "samostojno politično življenje /.../ Slovenija, ki je bila v Avstriji samo geografski pojem, in slovenski narodno politični program (Zedinjena Slovenija) sta prvič v zgodovini postala realni politični dejstvi" (prav tam, 95). Pridobila je najvišja zakonodajna in izvršilna pooblastila, ne pa tudi zunanjih in vojaških zadev, katere je še naprej upravljal Narodni svet v Zagrebu. Kljub pridobljenemu

samoupravljanju, se zaradi vojaške odvisnosti od Narodnega sveta v Zagrebu zalomi pri obrambi slovenskega ozemlja na Koroškem in Primorskem. Za dokončno odločitev meja na teh območjih se leta 1920 izpelje koroški plebiscit, ki pa se za Slovence konča neugodno. Koroški Slovenci padejo pod Republiko Avstrijo in zopet so izpostavljeni germanizaciji. Nič drugače se ne zgodi s Primorsko in delom Notranjske, ko Rapalska pogodba med Italijo in Kraljevino SHS istega leta potrdi "mejo takratne italijanske zasede" (prav tam, 96). S temi odločitvami je bilo več kot četrtnina slovenskega prebivalstva in ozemlja odrezanega od centralne države.¹⁰

Zaradi izredne centraliziranosti jugoslovanske države, saj je večino oblasti imela Srbija, se notranje nestrinjanje do druge svetovne vojne le še stopnjuje. Z drugo svetovno vojno se za Slovence ponovi zgodba iz 19. stoletja. Nemčija Slovenije ne priznava, priznava pa Srbijo, Hrvaško, Češko in Slovaško. Isto se zgodi z madžarskim okupatorjem. V tem času izselijo vse slovenske intelektualce in širijo tako imenovano vindišarsko teorijo, ki pravi, da na slovenskem ozemlju že od nekdaj živijo Nemci, ki so se skozi čas slovenizirali, zato jih je treba zopet germanizirati. V obdobju druge svetovne vojne so Slovenci "izbrisani" v smislu, da se njihovega imena nikjer ne najde. V odgovor ustanovijo odporiško gibanje Osvobodilna fronta, s katerim predstavijo revolucionarni program, ki je zagovarjal oboroženi odpor. S koncem vojne in z izvolitvijo nove komunistične oblasti se želja po enosti in enovitosti južnih narodov le še stopnjuje. Zgodi se federativno preoblikovanje Jugoslavije po etničnem principu. Slovenija postane ena izmed šestih federalnih enot, te pa dobijo vlogo državnosti. Po ekonomski razvitosti Slovenci zdaj sodijo v sam vrh. Na tem mestu bi lahko prvič podvomili v njihovo kompleksnost manjvrednega naroda. Kot pravi Trstenjak, se v času Jugoslavije pokažejo karakterne lastnosti slovenskega naroda, ki so nasprotna stereotipnim sodbam, da so ponižan, hlapčevski narod, temveč se izkažejo za dominantne, uporniške, sebične in ambiciozne. Občutek hlapčevstva Trstenjak opisuje s terminom mejni narod, "ki se bolj kot drugi čuti ogroženega, obdanega s tujci" (Trstenjak v Musek 1994, 71). Zaradi takšnih družbenih dejavnikov so Slovenci postali precej nagnjeni k introvertnosti (usmerjenost k sebi, zadržanost, hladnost, manj družabnost) in k temu, da prikazujejo sebe v lepši luči, kakor dejansko so. Dajejo odgovore, ki so sicer kulturno in socialno zaželeni, niso pa iskreni. To

¹⁰ Tudi iz italijansko-slovenskih odnosov izhajajo stereotipi, ki označujejo oba naroda. Italijani so za Slovence rezervirali izraz "Sciavi" (sužnji) in Slovenci za Italijane izraz "Lah". Ta vse do Rapalske pogodbe ni imel negativnega prizvoka. A s tem, ko je skoraj četrtnina Slovencev padla pod italijansko nadvlado, se je spremenil tudi slovenski pogled na zahodne sosede. Iz tega lahko sklepamo, zakaj so se pri Slovencih ohranile stereotipne podobe o Italijanih kot narodu z impulzivnim temperamentom. Oba izraza sta se ohranila vse do danes (Šabec 2010, 7).

nikakor ne potrjuje avtostereotipov o Slovencih kot hlapčevskem narodu, prej nasprotno. So dovolj "agresivni, željni neodvisnosti, uveljavitve, vendar se ta težnja prikrije v introvertni zadržanosti na eni strani, po drugi strani pa se troši v egoizmu in pomanjkanju čuta za sodelovanje" (prav tam, 74). Na slovensko introvertiranost so do določene mere vplivali narodi, ki so bolj ekstravertni, kar drži predvsem za narode bivše Jugoslavije. Tako ugotovimo, da so Slovenci iz lastnega strahu in zapiranja vase sprožili kopico dogodkov, ki so pripeljali do negativnega dojemanja sosedov, saj so jih skozi zgodovino videli kot sovražnike, ki jih ogrožajo.

Kot je bilo že zapisano, pismenost za Slovence igra veliko vlogo. Skozi literaturo in publikacije na sploh so se sporazumevali, komunicirali in utrjevali svojo samobitnost. S pisano besedo so sosedo predstavljali kot sovražnike ali nasprotnike, kar pa ni nič nenavadnega, saj govorimo o času nacionalistično močno determiniranega doživljanja sveta. Že Ivan Cankar in mnogi drugi pisatelji so pisali in skozi besedila polemizirali sosedske odnose. Potrebno je poudariti, da v teh delih ne gre toliko za resničnost samo po sebi kot za "videnje resničnosti" (Grdina v Rozman 1995, 97), pa vendar so na tak način soustvarili negativen stereotip o sosednjih narodih, predvsem tistih, ki so skozi zgodovino zavzeli vlogo okupatorjev. Skozi analizo določene slovenske literature in publikacij se lahko zazna nacionalno miselnost v razmerju do sosednjih narodov (predvsem nemško govorečih), o katerih so pisci ustvarili podobo, prepleteno z resničnimi in izmišljenimi, prirejenimi dejstvi. Slovenska literatura je tako prehodila dolgo "pot od posebnih slovensko-nemških odnosov do popolne neodvisnosti" (prav tam, 105). Takšni stereotipi so sicer posledica javnega mnenja, ki je ustvarilo podobe drugega po principu dodajanja novodobnih lastnosti na že "tradicionalne predstave o sosedu kot vsaj do neke mere psihološko nujno inferiornem bitju" (prav tam, 117). Ker se je stereotipiziranje spreminjalo skladno z družbenim kontekstom, so bili Nemci prikazani kot "klišejski oblastni zlobneži" (prav tam 106) vse do poskusa genocida nad Slovenci med drugo svetovno vojno, ko slovenske sodbe postanejo bolj radikalne.

Podobno odklonilen odnos so Slovenci razvili tudi do pripadnikov narodov bivše Jugoslavije, a ne od samega začetka. Cilj Slovencev je vedno bil ustanoviti samostojno državo, vendar so se zavedali, da jim brez pomoči to ne bo uspelo, zato so privolili v združevanje južnih Slovanov v eno državo. Sprva Država SHS, nato Kraljevina Jugoslavija in naprej FLRJ, SLRJ in SFRJ so Slovencem omogočale, da so živeli avtonomno kulturno in prosvetno življenje. Proti koncu so imeli že "lastno zastavo, ustavo, zakonodajo, lasten parlament, vlado in vse druge institucije narodne države", poleg tega je Slovenija zaradi "večje delovne

usposobljenosti prebivalstva v enotnem socialnem in gospodarskem sistemu dosegla veliko večji gospodarski razvoj, družbeni proizvod in nacionalni dohodek od državnega povprečja" (Prunk 2008, 159). Zaradi takšnega napredka je bila primorana denarno pomagati ostalim republikam znotraj Jugoslavije, katerih razvoj je nekoliko pešal. A kljub podrejenosti politični oblasti in negativnim učinkom centralizma se je sredi petdesetih let kultura razvijala v drugo smer. Pod vodstvom kulturnikov, ki so "ustvarjali v slovenskem jeziku ter bili po svoji /.../ usmerjenosti ukoreninjeni v zahodnoevropski kulturi", je ta bistveno prispevala k "razvoju slovenskega naroda, h krepitvi njegove narodne samobitnosti in samozavesti" (prav tam, 164). Razvijala se je povsem neodvisno in ločeno od idejnopolitičnega sistema, svoje usmeritve je naznanjala v kulturno-umetniških revijah ter se je tako "kulturno in duhovno vedno bolj približevala zahodnemu svetu" (prav tam, 174). Druge republike niso mogle zanikati nenehnega slovenskega napredka na številnih področjih, zato (in zaradi gospodarske potrebe Slovenije po dodatni delovni sili) je prišlo do preseljevanja manj kvalificiranih delavcev z južnih območij države v Slovenijo, Slovenci pa so zaradi gospodarske moči postajali narodno bolj samozavestni. Ključna odločitev, ki je sprožila nadaljnje dogodke, je bilo sprejetje ustave, ki je narodom dala pravico do samoodločbe in odcepitve leta 1974. Sredi osemdesetih tako pride do mednacionalnih in medrepubliških nasprotij, po smrti revolucionarnih voditeljev pa pobudo za novo urejanje narodnega položaja prevzamejo novi obrazi (prav tam, 183). Proti koncu osemdesetih slovenski izobraženci izdajo slovenski narodni program, s katerim se sklicujejo na suverenost narodov. Ker so se mednarodni odnosi znotraj Jugoslavije slabšali, sploh tisti med Srbijo in Slovenijo, je slednja težila k odcepitvi ter počasi začela trgati vezi z Jugoslavijo. Z večstrankarskimi volitvami leta 1990 so Slovenci nakazali odobravanje prehoda iz enega sistema v drugega ter leta 1991 (po številnih preprekah) razglasili slovensko državno samostojnost. Po desetdnevni slovenski osamosvojitveni vojni, ki je sledila razglasu, je Slovenija pridobila številne potrditve s strani drugih držav, ki so podpirale njeno osamosvojitve. Leta 1991 je Slovenija začela pisati svojo samostojno politično, ekonomsko, družbeno in kulturno zgodbo. Po dobrem desetletju kasneje postane še članica Evropske unije (prav tam).

Sobivanje z jugoslovanskimi narodi je vzrok, da so Slovenci v odnosu do njih zavzeli superiorno vlogo in izpostavili ravno njihove negativne lastnosti in navade, ki niso nujno resnične, pa vendar Slovence prikazujejo v boljši luči. Z obleko humorja želijo prikriti lastne pomanjkljivosti in dokazati, kako drugačni so od južnih narodov. Slovencem to uspeva le na videz, kajti kljub preoblikovanju nacionalnih držav, ki jih danes ločijo ozemeljske meje, imajo

skupne nekatere kulturne prvine. Ker imajo ti narodi skupna izročila in zgodovino, so danes nekatere medsebojne podobnosti očitnejše kot podobnosti z narodi drugod po Evropi in svetu.

4 EMPIRIČNI DEL

4.1 METODOLOGIJA

V empiričnem delu me je zanimal humor kot družbeni aparat združevanja prispeva k utrjevanju nacionalne identitete in kot tak vzpostavlja korelacijo med šalami in etničnimi konflikti. Po pregledu literature sem ugotovila, da je najustreznejša metoda pridobivanja informacij strukturirani intervju s stand up komiki. Ker je stand up komedija še precej mlada oblika gledališke komedije, je literature na to temo malo, zato sem informacije iskala neposredno pri komikih, ki se vse bolj uveljavljajo v svetu stand up komedije.

Od skupno petih intervjujev sem tri pridobila preko elektronske pošte, dva pa sta bila narejena osebno. Intervjuvanci so sami predlagali stik preko elektronske pošte, predvsem zaradi pomanjkanja časa in bivanja v tujini. Odgovore sem želela dobiti od tistih stand up komikov, ki so se ali se še na svojih nastopih poslužujejo etničnega humorja. Ker stand up komedija postaja vse bolj priljubljena oblika izražanja humorja, se vse več igralcev, voditeljev, komikov preizkuša tudi v tem žanru, le nekaj pa je takih, ki so v tej zvrsti začeli in tudi uspeli. Zato sem bila pri navezovanju stikov posebej pozorna le na tiste komike, ki jim je stand up komedija postala že skoraj slog življenja. Taki so: Tin Vodopivec, čigar stil nastopanja najbolj spominja na znamenitega komika situacijske komedije Jerryja Seinfelda, Perica Jerković, ki velja za najizkušenejšega stand up komika pri nas, Lucija Ćirović, ki se je vtisnila v spomin gledalcev z likom Fate, Pedja Bajović, ki je svoje komične sposobnosti preizkusil tudi že na tekmovanju v ZDA, in ne nazadnje še Juš Milčinski, improvizator in organizator projekta Impro liga.

Vprašanja za intervju sem oblikovala zelo splošno, da bi pridobila čim širše odgovore intervjuvancev. Povezana so bila z glavnim raziskovalnim vprašanjem diplomskega dela: Ali se v ozadju slovenskega humorja skriva problematika odnosov prebivalstva do južnih narodov, ki se kaže predvsem skozi teme rasizma, etničnih razlik in nacionalne pripadnosti? Pomagala sem si tudi s podvprašanjem: Ali slovenski humor ni zmožen samoironije in se raje šali na račun drugih narodov ter na tak način krepi negativne predsodke in konstituira ter utrjuje kolektivno identiteto? Oporne točke, s katerimi sem omejila svoje področje zanimanja, so bile nacionalna identiteta, stereotipi in etnični humor v povezavi s konflikti. Na koncu me

je zanimal še odnos stand up komikov do etničnega humorja nasploh ter njihove percepcije slovenskega (etničnega) humorja.

Za empirični del diplomskega dela sem odgovore iskala med stand up komiki, a ker je stand up komedija v Sloveniji precej mlad pojav, sem za lažje razumevanje v ta del naloge vključila še krajši teoretični del o razvoju stand up komedije, v katerem sem se posebej posvetila družbenemu kontekstu, v katerem se je stand up komedija razvijala.

4.2 RAZVOJ STAND UP KOMEDIJE

Stand up komedija je oblika ali format, ki izhaja iz popularne, množične kulture in je svoj prostor našla v barih, klubih, prizoriščih na prostem, pa tudi v gledališčih. Začetki stand upa izvirajo že iz časa razvoja gledališke igre, saj gre v osnovi za isti princip. Občinstvo prisluhne govorniku na odru, ta pa jih popelje skozi svojo monokomedijo.¹¹ Edina razlika je v tem, da običajna komedija v gledališču zahteva še sceno, rekvizite, s katerimi popestrijo predstavo, ter v ozadju skupino strokovnjakov, ki pomagajo izvesti uspešno gledališko predstavo, medtem ko stand up predstava zahteva le mikrofona na odru ter nadarjenega komika, ki svojo zgodbo pleše glede na vzdušje v dvorani (Krečič 2012).

Podrobneje je meje med žanroma razčlenil dramaturg Blaž Lukan, ki pravi, da je

drama za enega igralca, solo performans pa je široka oznaka, ki zajema vrsto performativnih nastopov enega izvajalca: od predavanja do vsebinsko kompleksne in žanrsko kombinirane uprizoritvene strukture. /.../ Stand up v primerjavi z monodramo, pri kateri gre za igranje vloge, in s solo performansom, pri katerem gre za uprizorjanje subjekta, vzpostavlja nastopajočega, ki je sicer lahko individualiziran, vendar je praktično v celoti usmerjen v občinstvo in iskanje stika z njim (kar je pri monodrami samoumevno, nastopajoči pa vzpostavlja stik predvsem z dramskim likom oziroma vlogo, pri solo performansu pa s samim seboj). Njegovo sredstvo je praviloma humor oblikovan kot serija komičnih izjav, ki praviloma niso "dramatizirane", torej urejene v zapletenejšo literarno formo, temveč gre pretežno za dramaturgijo bolj ali manj urejenih domislic (Lukan v Krečič 2012).

¹¹ V nadaljevanju sicer govorim o razlikah med dramo in stand up komedijo, čeprav mislim na zgoraj navedeno monokomedijo. Med monodramo in monokomedijo ni bistvenih razlik, le da slednja s smehom nekoliko bolj v igro vključuje gledalca kot monodrama. A ker se je pri določanju razlik avtor odločil za navajanje drame in stand up komedije, sem ta dva pojma uporabila tudi sama.

Na kratko povedano, stand up komik neposredno nagovarja občinstvo, brez katerega performansa ni oziroma občinstvo postane performans. Po Lukanu tako ločimo dva tipa stand up komedije:

- prvi tip se izraža preko reprodukcije stereotipov na teme spolnosti, rase, odnosov med spoloma, socialnega statusa, politike itd. Zanj pravi, da se na slovenski sceni največkrat pojavlja;
- drugi tip stereotipe predvsem problematizira, kritizira in "napada predsodke in pričakovanja občinstva ter ne streže njegovim primarnim potrebam po zabavi in udobju. Še vedno ostaja v okviru žanra, pri katerem se nenehno dotika njegovih robov in sega tudi čeznje, smeh je pri tem zgolj eno od orodij, "potešenost" po ogledu takega stand-upa pa globlja" (prav tam).

Najdaljšo zgodovino ima stand up komedija v anglosaksonskem svetu, kjer njen izvor sega v 18. stoletje, vendar pa zares prevzame in navdihne ameriške komike nekje v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja. Takrat so ugotovili, da lahko z minimalnimi pripomočki naredijo dobro predstavo. Komiki, kot so George Carlin, Richard Pryor ali mlajši Jerry Seinfeld, so postali stand up ikone svojega časa. Stand up komedija je postala neke vrste javna spovednica z družbenopolitičnim pridihom, njena popularnost pa je rastla sorazmerno s prodorom televizije in radia. Najboljša reklama zanjo v ZDA postane televizijska pogovorna oddaja imenovana Tonight Show z Johnnyjem Carsonom. Na račun televizije se številni komiki podajo v svet zabavne industrije, posledično pa to prvotno generacijo komikov zamenjajo novi obrazi, ki znotraj žanra razvijejo alternativno obliko. S tem se je spremenil način govora, šale niso več delovale v tradicionalnih okvirjih iz sedemdesetih, uveljavil se je tako imenovani "free-form" slog pripovedovanja zgodb. Kot del alternativnega gibanja komedije se s svetom seznanijo Janeane Garofalo, Patton Oswalt, Margaret Cho, David Cross in Sarah Silverman (Bromley 2013).

Poleg televizije in radia je v novem tisočletju temu žanru odprla dodatna vrata še vse večja priljubljenost interneta. Ta jim je ponudil nove kanale za predstavitev. Spletno omrežje, kot je You Tube, je predstavljal nenehen dostop do video posnetkov z improvizacijsko komedijo, MySpace in Facebook pa nov oder za piljenje žanra, predvsem pa novo in širše občinstvo. Stand up komedija je končno postala sestavni del dogajanja tako v klubih, gledališčih, na ulicah kot tudi na televiziji in internetu. Občinstvu je tako omogočen dostop do stand up komedije na skoraj vsakem koraku in nič ne kaže, da bi njena popularnost upadla (prav tam).

Precej podobno kot v ZDA pa se je dogajalo tudi v Veliki Britaniji. Dediščina stand up komedije tukaj seže v 18. in 19. stoletje, kjer izvor tega žanra izhaja iz tradicije zabavnega teatra imenovanega Music Hall, kjer so komiki prirejali glasbeno-komične predstave. Zaradi močne cenzure, ki jo je tisti čas izvajal urad Lorda Chamberlaina, se stand up razcveti šele po koncu druge svetovne vojne, v samem žanru pa svojo kariero oblikujejo znani britanski komiki, kot so Eric Sykes, Peter Sellers, Tommy Cooper. Tako kot v Ameriki tudi tukaj vzpon povojnih komedijantov sovpada z vzponom televizije in radia. Ta dva medija sta omogočala konstantno povpraševanje po novih vsebinah, zato se v začetku sedemdesetih stand up komedija razcveti ravno na račun televizijskih oddaj. Istočasno razvijejo še alternativno obliko performansa, ki pa zablesti z odprtjem klubov Comedy Store v Londonu v osemdesetih letih. V teh klubih je mnogo današnjih britanskih komikov začelo svojo kariero. Mreža teh klubov se je nato bliskovito razširila po vsej Britaniji, komedija obarvana s politično kritičnim humorjem pa je postala vse bolj priljubljena vse do danes (Wikipedia 2013).

V Sloveniji se žanr šele uveljavlja. Prvič se je pojavil leta 2001, ko so igralci Jernej Kuntner, Violeta Tomič in drugi skušali s stand up komedijo popestriti večere v različnih barih. Zaradi igralskega poklica se je njihovo dejanje izkazalo za gledališko igro, zato je stvar zamrla. Vse več zagona pa ima stand up komedija v zadnjih letih, ko je dobila še formalni okvir z rednim festivalom Panč v Ljubljani. Komiki so ga pod imenom Komikaze otvorili leta 2008. Do danes je festival pridobil številne navdušence, stand up komedija pa svoje občinstvo na način, ki ga še noben medij ni uspel. Vse bolj postaja redni del dogajanja na poletnih festivalih, v gledališčih, klubih, čeprav kritiki trdijo, da je ta oblika performansa primitivna v smislu, da "gre za žanr brez umetniške vrednosti" (Hribar v Krečič 2012). Pa vendar si le-ta pridobiva vse večjo popularnost in širše občinstvo, saj jim ta oblika predstavlja varen način sproščanja notranje agresivnosti in v njih izzove pristen smeh.

4.3 ETNIČNI HUMOR V STAND UP KOMEDIJI – GLAVNE UGOTOVITVE

Dober pogled v svet etničnega humorja nam predstavi avtor Christie Davies v knjigi Ethnic humor around the world (1990). Kot piše v knjigi, etnične šale o ljudeh vsebujejo kratke pripovedi ali uganke, ki se končajo s smešnim koncem ter vsebujejo smešne lastnosti ali vzorce vedenja kot bistvo šale. Take šale so sicer stari fenomen, ki pa so vse bolj razširjene v sodobnem in popularnem svetu. Termin "etnično" se na tem mestu uporablja za skupine ljudi, za katere je značilna skupna kulturna tradicija, resničen ali navidezen skupni izvor in

kolektivna identiteta. Na vprašanje Ali se kolektivna identiteta naroda konstruira skozi humor? so intervjuvanci odgovorili, da ta s pomočjo humorja lahko pridobiva na svoji moči, vendar le do neke mere. Humor se namreč od naroda do naroda razlikuje, torej je narodnostno specifičen. Kot pravi Perica Jerković (2013), sooblikuje družbeni vsakdan, prisoten je v vseh sferah, tako v širših družbenih krogih kot v medsebojnih odnosih v manjših skupinah oziroma ga najdemo v vseh porah nekega naroda. Na nek način humor prispeva h kolektivnemu povezovanju, posledica tega pa je vse bolj podobno mišljenje, ki neko ustvarjeno iluzijo naredi za vse bolj realno.¹² V tem smislu se kolektivna identiteta lahko ustvari oziroma krepi, vendar kot je rekel Tin Vodopivec (2013), le na podlagi nekoga, ki se ga izpostavi. Govori namreč o poziciji žrtve in tistih, ki to mesto zavzamejo. Isto dejstvo predstavi tudi Izar Lunaček (2010), ki v svoji knjigi pravi, da "komični junak tako vedno nastopa kot nekaj obrobnega, nekaj, kar je od domačega ravno toliko oddaljeno, da se nanj še lahko nanaša, a kar je obenem dovolj tuje, da lahko domače dekonstruira s svojo zunanjo logiko" (prav tam, 85). Potemtakem se vedno kolektivno smejimo drugim, težko pa je potlačiti lasten ego in se nasmejati še samim sebi. V tem smislu šale povezujejo, a kakor hitro so v ospredju stereotipi, ti skupine ločujejo, se strinjata Pedja Bajović (2013) in Lucija Čirović (2013). Humor na tem mestu ne deluje samostojno, temveč je del kulture naroda, zato dojemanje humorja ni vedno logično, je relativno in pogojeno s številnimi družbenimi elementi, kot pravi Jerković (2013). Ločuje ravno toliko kot jezik ali vera in je tesno povezan z narodom, dodaja še Juš Milčinski (2013). Po Daviesu so ravno podobnosti in razlike v jeziku tiste, ki igrajo glavno vlogo pri oblikovanju etničnih šal. Jezik kot najpomembnejši dejavnik določa identiteto govorca in žrtve ter definira njun odnos. Vsebina in celo struktura etničnih šal je pogosto odvisna ravno od razlik v rabi jezika, dotika pa se skupin, ki so del iste jezikovne in kulturne družine (Davies 1990, 51).

Stopnja pomembnosti etnične pripadnosti in identitete se skozi čas spreminja, prav tako skozi določene skupnosti. Do teh nihanj pomena prihaja v družbah, ki imajo podobne socialne strukture in medsebojno povezane kulture. Na prvi pogled se zdi, da obstaja neskončno šal na račun ljudi in je enostavno preklopiti iz ene skupine v drugo. Vendar pa obstajajo nenapisana pravila, v katero smer šala potuje, zato govorimo o francoskih šalah na račun Belgijcev, indijskih šalah na račun sikhizma, grških šalah o pontskih Grkih, brazilskih šalah na račun Portugalcev itd., ter je težko preklopiti oziroma narediti zamenjavo etničnih šal med

¹² Kot pravi Tin Vodopivec (2013), se na podlagi kolektivne zavesti ustvarjajo stereotipi, ki so skupni članom te skupine, na podlagi teh stereotipov pa ljudje začnejo isto razmišljati, o istih stvareh govoriti, s čimer si ustvarijo vizijo, ki s časom postane resnična.

nekaterimi skupinami.¹³ Govorimo o implicitnih kulturnih pravilih, urejenih vzorcih, ki takšne zamenjave dovoljujejo ali jih omejujejo (Davies 1990, 3). S tem dobimo odgovor na vprašanje, ali se lahko v ozadju humorja skrivajo razne problematike odnosov, dojetanja realnosti itd. Izsledki raziskave, v kateri so sodelovali stand up komiki, kažejo, da se v ozadju humorja dejansko skrivajo določene problematike odnosov, dojetanja realnosti ipd., ki jih ni mogoče preusmeriti, zamenjati, temveč delujejo le v eni smeri.

Z vprašanjem Ali z izborom tem, kot so rasizem, etnične razlike, nacionalna pripadnost, na prikrit način govorimo o problematičnem odnosu do pripadnikov južnih narodov? pridemo do spoznanja, da komedija nasploh, pa tudi stand up, imata to možnost, da se skozi šale plasirajo neka družbena sporočila. Še posebej je to vidno pri etničnem humorju, kjer se najraje šalimo na računih tujih narodov, ki mejijo na nas. Kot meni Milčinski (2013), se radi šalimo iz narodov, ki so nam dosti podobni, ampak s tem humorjem, s temi šalami hočemo nekako pokazati, da nam v resnici niso. To se dobro vidi v etničnem humorju Slovencev, ko pripovedujejo šale na račun narodov bivše Jugoslavije. Še posebej ti so nam podobni po navadah in jeziku, zato s humorjem delamo ločnico med "nami" in "njimi" v smislu superiornosti. Jerković (2013) pove, da je humor ogledalo družbe in tudi jasen prikaz dojetanja sveta s strani humorista oziroma vsakega človeka, ki izraža humor. Skozi humor človek riše družbo, kot jo sam vidi, pri čemer se razkriva tako družba kot posameznikov okvir razmišljanja, njegova stališča in vsi osebni konflikti, začeni z lastnimi kompleksi. Šale se seveda lahko uporabljajo tudi za izražanje mnenj ali za manipuliranje določenih socialnih razmerij, delujejo lahko kot indeks socialnega stanja in odnosov tako na prikrit kot odkrit način. S humorjem se definitivno komunicira o stvareh, temah, ki so neprijetne za širšo množico, četudi so resnične in si pred njimi zakrivamo oči. S humorjem res nakazujemo na neke ločnice, se naslanjamo ne toliko na rasizem¹⁴ kot na nacionalizem in na tak način humor deluje kot odeja, ki odkrije stvari, ki so že tam, in jih predstavi na odkrit način. Kot je dejala Čirovičeva (2013), so to teme, ki kličejo po ozvočenju, šele potem, ko postanejo glasne in podkrepljene s humorjem, pomagajo, da jih publika lažje ozavešči in se zave njihove banalnosti. Kakorkoli že etnični humor popularizira določen etnični problem, je to le posledica dejstva, da ta problem že obstaja. Tako humor le ponudi prijetnejši način

¹³ Gre za etnične šale, ki vključujejo vsaj dve etniji – eno, ki šalo pripoveduje, in drugo, ki v šali nastopa s pozicije žrtve. Te šale pa niso enake heterostereotipom, torej predstavam o pripadnikih drugih narodov (npr. stereotipi o skopuških Škotih, lenih Italijanih itd.).

¹⁴ Če nacionalizem pomeni ozaveščenost o pripadnosti določenemu narodu, potem rasizem predstavlja skrajni vidik negativnega nacionalizma. Rasizem temelji na predsodkih o rasnih in etničnih razlikah med ljudmi in se izraža z diskriminacijo in nasiljem (Nastran Ule 1999).

obravnavanja problema v primerjavi s sociološkim, političnim ali kakšnim drugim "resnim" načinom obravnavanja, pravi Jerković (2013).

Davies meni, da je etnična identiteta nujni del, sestavek za gradnjo določenih vrst šal. Ne le njena vsebina, ampak tudi oblika je odvisna od konvencij, ki določajo komične elemente etničnih lastnosti same identitete. Etnične šale se govorijo o ljudeh, katerih identiteta je dvoumna oziroma ki jih lahko obravnavamo ne kot "skrivnostne tujce, temveč kot neke vrste slabše imitacije nas samih" (Davies 1990, 41). Navezujejo se na nam tesno povezane skupine (npr. narode bivše Jugoslavije, saj smo si podobni po jeziku, življenjskih navadah ...), na ta način pa se od njih oddaljujemo, ločujemo in hkrati sebe povzdigujemo. Slovenska družba vsebuje veliko število tujih imigrantskih delavcev, ki se jih dojema kot umazane, lene, neumne.¹⁵ Prav neumnost pa ostaja vse bolj zaželena tematika etničnih šal. Te šale izbrane skupine uprizarjajo kot neumne, nevedne in bedaste ter daleč prekašajo šale, ki temeljijo na katerikoli lastnosti, ki jih navadno pripisujejo določeni skupini ljudi, narodu, etničnim skupinam ali regionalnim manjšinam (prav tam, 10). Na tem mestu korelacija med šalami in etničnimi konflikti definitivno obstaja, vendar ni tako močna oziroma je ta meja zelo tanka. V odgovoru na vprašanje Ali z etničnim humorjem vzpostavimo korelacijo med šalami in etničnimi konflikti ter kakšna je ta korelacija? so se intervjuvanci poenotili, da se je vedno mogoče norčevati iz nekoga in je pri tem meja dopustnega nejasna, vendar takoj ko to zapakiraš v šalo, k temu dodaš ščepec dopustnega. Intervjuvanci se strinjajo, da je humor le človekov obrambni mehanizem, zato ga razumejo tudi kot obrambni mehanizem družbe. Boleče tematike zaženejo ta obrambni mehanizem, ki človeku in družbi pomaga prebaviti bolečino, pravi Jerković (2013). K temu je Čirovićeva (2013) dodala, da se šala napolni v konfliktu, konflikt pa se s pomočjo šale razrahlja. Na tem mestu se lahko strinjamo z Daviesom, da so šale v splošnem pomemben pojav, saj nudijo zabavo za veliko ljudi in so vir uživanja in kreativnosti, ustvarjalnosti. Vendar pa zagotavljajo tudi vpogled v delovanje družbe – ne delujejo kot termostati, ki bi urejali človeško obnašanje, temveč delujejo kot družbeni termostati, ki merijo, zapisujejo in navajajo družbena dogajanja oziroma na njih opozarjajo (prav tam, 9).

¹⁵ Iz tabele, ki jo najdemo v knjigi Christija Daviesa, je razvidno, da so že v Jugoslaviji govorili s stereotipi navdihnjene šale o "neumnih" Bosancih in Albancih (Davies 1990, 42).

In kaj intervjuvanci pravijo o slovenskem humorju in nacionalni identiteti?

Dejstvo je, da smo Slovenci zaznamovani z Balkanom,¹⁶ njegovo kulturo, načinom življenja, glasbo in tudi humorjem. Etnični humor definitivno je popularen, saj govori o narodih, od katerih se na moč trudimo distancirati in dokazati, kako zelo drugačni smo od njih. Raziskovalno vprašanje, ki sem ga postavila na začetku diplomskega dela, torej ali je slovenski humor zmožen samoironije ali se raje šali na račun drugih narodov ter na tak način krepi negativne predsodke in stereotipe o njih, lahko na tem mestu v celoti potrdim. Komiki se strinjajo, da se generalno gledano Slovenci ne znajo šaliti na lasten račun, za razlog pa navajajo ravno skupno zgodovino z bivšimi jugoslovanskimi narodi. Slovenci težko izpostavijo svoje slabosti in se temu nasmehnejo, raje se smejiijo stereotipom. Na splošno v Sloveniji ne obstaja veliko vicev na račun Avstrijcev, Italijanov ali Madžarov, ki so ravno tako slovenski mejni sosedje. To so narodi, ki so nam blizu le po ozemlju, kulturno pa ne tako zelo.¹⁷ Trn v peti Slovencev je skupna balkanska zgodovina, ki se je želijo otresti. V stand up komediji se v tem smislu komiki trudijo občinstvu servirati lastne napake ter spodbujajo k samoironiji. Kot pravi Vodopivec (2013), mora biti komik najprej ironičen, ljudje pa toliko odprti, da znajo razumeti, če se nekdo dela norca iz njih, je to mišljeno kot neka dejavnost namenjena smehu, ne pa kritiki. Na ta način tudi spodbujajo občinstvo k razumevanju oziroma ločevanju med namernimi etničnimi in ironičnimi etničnimi šalami. Kot pravijo, splošno gledano poslušalci prepoznajo med ironičnimi in namernimi etničnimi šalami, vendar je to še vedno vezano na stopnjo izobrazbe vsakega posameznika. A kot pravi Bajović (2013), občinstvo, ki se s časom oblikuje kot "stand up comedy" občinstvo, opazi to razliko. To so urbani ljudje, katerih vsakodnevno življenje in izobrazba sta takšna, da prepoznajo in sprejmejo samoironijo.

Etnični humor ima za Slovence dvojni pomen: po eni strani je to zaželena tematika, ki vedno izboljša vzdušje v družbi, saj se šalam radi smejimo, po drugi strani pa je to še vedno tema, ki spada v kategorijo bolj oddaljenih tematik iz različnih področij širšega sveta in od posameznika zahteva dodaten vložek, premislek, kar pa je v navzkrižju s prvotnim namenom humorja, užitkom torej. Humor nasploh deluje kot vezivno tkivo, kot način sprostitve, kot kanal za sproščanje nezadovoljstva, ne samo pri Slovencih, temveč pri vseh narodih. To je

¹⁶ Na tem mestu Balkan ni mišljen kot geografski prostor, ampak kot simbolni prostor v smislu "nerazvitega" dela Evrope oziroma ne-Evrope.

¹⁷ Kot izjemo naj izpostavim stereotipe o Italijanih, ki jih prav tako lahko slišimo na Slovenskem. Vezani so predvsem na zgodovinsko dogajanje, zato so se ohranili stereotipi o "Italijanih kot slabičih in strahopetcih" (Šabec 2006, 88).

sprostitev, za katero so ljudje pripravljani plačati, želijo se nasmejati do solz z manj ozira na vsebino, sporočilnost ali nivo humorja, je prepričan Jerković (2013). V glavnem si ljudje želijo družbene kritike oziroma nekoga, ki bo skritiziral ljudi, ki delujejo nad nami, v prvi vrsti so to politiki. Zato etnični humor ni najbolj zaželen niti s strani komikov niti poslušalcev, saj ravno politični humor predstavlja način sproščanja nezadovoljstva, ki pa navadno ni kaznovan. Veliko bolj priljubljene teme med Slovenci so teme iz vsakdanjega življenja, odnosi med spoloma, aktualna politika ter imitacija, se strinjajo intervjuvanci.

Prav tako je tudi odnos stand up komikov do etničnega humorja dvoumen. Po eni strani se jim tema zdi dolgočasna in zbijanje šal o etničnih razlikah izžeto. Intervjuvanci se strinjajo, da so to dejstva, ki obstajajo, etnične razlike ne bodo izginile, zato se tem temam izogibajo. Po drugi strani si želijo, da bi s tem, ko opozarjajo na neenakosti, le našli način za podiranje stereotipov oziroma kot je rekel Bajović (2013): "Želim si ga uporabljati le z namenom podirati stereotipe in približevati narode". Teme, s katerimi intervjuvanci zabavajo občinstvo, izbirajo po naključju s področij, ki so jim všeč. Ali se ideje porodijo same ali so šale namerno izbrane, niti nima velikega pomena, važno jim je, da ostanejo zvesti svojemu slogu. Ta slog pa njihov humor dela univerzalen, ali drugače, slog humorja je postal njihov prepoznavni znak, čeprav morajo svoje vsebine konstantno prilagajati raznolikemu občinstvu, da bi jih razumelo. Kljub temu da morajo svoje šale ves čas prilagajati širši publiki, si intervjuvanci želijo le izzvati smeh pri poslušalcih.

5 SKLEP

Družba je zelo kompleksen pojav, ki deluje na številnih ravneh. Začne se pri posamezniku, ki je vanjo vpet in jo z lastno kulturo preživi skozi življenje, z družbeno skupino in z vsakdanjimi rituali pa rešuje ovire, ki jih nastavlja tok časa. Ritualni vzpostavljajo in ohranjajo stike med pripadniki iste skupine. Eden izmed njih je tudi humor. Je neke vrste komunikacija, ki deluje tako na nezavedni kot zavedni ravni. Ljudje hrepenijo po slogu življenja, v katerem ne bi prevladovali stres, skrbi, nenehno hitenje, zato se brez pomislekov predajajo dejavnostim, ki jim nudijo sprostitve, užitek. A ne da bi se hkrati zavedali (ali pa tudi), s smehom nezavedno sprejemajo določene stereotipe. In ko šale posredujejo naprej, posredujejo tudi stereotipe. V širšem pomenu so šale pomemben pojav, saj nudijo zabavo za veliko ljudi in so vir uživanja in kreativnosti. Vendar pa zagotavljajo tudi vpogled v delovanje družbe – ne delujejo kot termostati, ki bi urejali človeško obnašanje, temveč delujejo kot družbeni

termostati, ki merijo, zapisujejo in navajajo družbena dogajanja oziroma na njih opozarjajo. (Davies 1990, 9).

Šale, sploh etnične o neumnosti drugih narodov, veljajo za najbolj razširjene etnične šale po svetu. Vsak narod ima namreč svoje lokalne "izbrance", o katerih se šali, in v skoraj vseh primerih so ti ljudje zelo podobni tistim, ki šale govorijo. Te skupine, Tin Vodopivec (2013) jih je označil kot žrtve, na nek način živijo na geografski, kulturni in jezikovni periferiji družbe. Glavna težava, ki v tej kategoriji humorja nastopi, je razločevanje med namernimi etničnimi in ironičnimi etničnimi šalami. Pri slednjih se navadno ljudje zavedo, da so lažne in niso negativno usmerjene proti določeni skupnosti, a še vedno se pojavijo trenutki, ko poslušalci ne sprejmejo šale z nasmehom. Kot sem ugotovila, korelacija med šalami in etničnimi konflikti nikakor ni tako močna, kot bi si predstavljali, hkrati pa njun učinek tudi ni vedno sproščujoč. Ironične šale služijo zgolj lažji adaptaciji v novo nastali situaciji, ko se moramo prilagajati tudi drugim. Cilj šaljenja in smeha je v tem primeru ustvariti mir in spoštljive odnose med člani različnih skupnosti, a upati na to, da bo humor pozdravil vse etnične spore, je skoraj nemogoče. Konec koncev je humor le neke vrste varen mehanizem, s katerim različne skupnosti priznavajo ali potrjujejo svoje razlike in s tem tudi skupno identiteto (Carr in Greeves 2006, 210, 220, 222, 225).

Na koncu povzemam besede o slovenskem (etničnem) humorju,¹⁸ kot ga vidijo, razumejo, čutijo izbrani intervjuvanci. Juš Milčinski (2013) pravi, da definitivno obstaja neke vrste humor, ki v Sloveniji deluje kot družbeno vezivo, vendar ne more reči, kateri. Po njegovih besedah Slovenci poznajo humor v glavnem iz gledališča, stand up komedija pa je pri nas dokaj nov pojav, zato se občinstvo šele privaja nanjo. S stand up komedijo smo nekako stopili korak naprej in počasi za sabo puščamo te stereotipne, rasistične šale, čeprav so ravno stereotipi tisti, ki jih radi izpostavimo in se jim smejimo. Zaključujem z mislijo, ki se že ves čas plete med besedilom, izgovoril pa jo je komik Pedja Bajović (2013), ki živi na tujem in slovenski humor vidi nekako takole: "To, kar občasno opazim pri slovenskih komikih, ki nastopajo pri nas, je humor, ki prihaja iz male in sofisticirane kulture, ki se nahaja na meji Zahoda in hkrati na vrhu Balkana".

¹⁸Osredotočila sem se na slovenski (etnični) humor, kjer slovensko razumemo kot del pripadnikov slovenskega naroda in ne vseh državljanov Republike Slovenije.

6 LITERATURA

Bajović, Pedja. 2013. Intervju z avtorico. Ljubljana, 7. april.

Billig, Michael. 2005. *Laughter and Ridicule – Towards a Social Critique of Humour*. London: Sage publications.

Bromley, Patrick. 2013. *History of Stand-up Comedy in the 1970s. The Birth of Modern Stand-up*. Dostopno prek: <http://comedians.about.com/od/historyofstandupcomedy/a/history70s.htm> (28. maj 2013).

Carr, Jimmy in Lucy Greeves. 2006. *The Naked Jape: uncovering the hidden world of jokes*. London: penguin books.

Ćirović, Lucija. 2013. Intervju z avtorico. Ljubljana, 10. maj.

Davies, Christie. 1990. *Ethnic humor around the world*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.

Freud, Sigmund. 2003. *Vic in njegov odnos do nezavednega*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.

Goldstein, Jeffrey in Paul Mcghee. 1972. *The Psychology of humour: Theoretical Perspectives and Empirical Issues*. New York: Academic Press, Inc.

Haralambos, Michael. 1999. *Sociologija: teme in pogledi*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica.

Hargie, Owen. 1989. *A handbook of communication skills*. London, New York: Routledge.

Jarnovič, Urška. 2008. *7. mednarodna poletna šola in simpozij o humorju in smehu*. Dostopno prek: <http://www.jezikinslovstvo.com/pdf/2008-01-OceneInPorocila.pdf> (7. maj 2012)

Jerković, Perica. 2007. *Stand-up Slovenija*. Dostopno prek: <http://perica.blog.siol.net/2007/02/09/stand-up-slovenija/> (28. maj 2013).

--- 2013. Intervju z avtorico. Ljubljana, 5. marec.

Južnič, Stane. 1993. *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Krečič, Jela. 2012. *Stand-up komedija: Kaj je šala? Pot od A do B po drugi poti*. Dostopno prek: <http://www.delo.si/kultura/oder/stand-up-komedija-kaj-je-sala-pot-od-a-do-b-po-drugi-poti.html> (27. maj 2013).

Lunaček, Izar. 2010. *Ciklična vera popularne kulture*. Maribor: Založba Aristej.

Martin, Rod. 2007. *The psychology of Humour. An Integrative Approach*. London: Department of Psychology.

Milčinski, Juš. 2013. Intervju z avtorico. Ljubljana, 18. marec.

Musek, Janek. 1994. *Psihološki portret Slovencev*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Nastran Ule, Mirjana. 1992. *Socialna psihologija*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

--- 1999. *Predsodki in diskriminacije. Izbrane socialno-politične študije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Prunk, Janko. 2008. *Kratka zgodovina Slovenije*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica.

Rozman, Franc. 1995. *Sosed v ogledalu soseda od 1848 do danes*. Prvo zasedanje slovensko-avstrijske zgodovinske komisije. Ljubljana: Nacionalni komite za zgodovinske vede.

Sruk, Vlado. 1995. *Leksikon politike*. Maribor: Univerzitetna knjižnica Maribor.

Šabec, Ksenija. 2006. *Homo europeus. Nacionalni stereotipi in kulturna identiteta Evrope*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

--- 2010. *Occidentalized perceptions of Italians and national stereotypes in Slovene collective memory*. Dostopno prek: <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09502380903549814#.Uhrk4G2BLQM> (7. avgust 2013).

Vodopivec, Tin. 2013. Intervju z avtorico. Ljubljana, 19. marec.

Wikipedia. 2013. *Stand-up comedy*. Dostopno prek: http://en.wikipedia.org/wiki/Stand-up_comedy (28. maj 2013).

Priloga A: Vprašalnik o (etničnem) humorju kot družbenem aparatu

1. Vprašane: Ali menite, da se kolektivna identiteta naroda konstruira skozi humor?
2. Vprašanje: Lahko potem takem govorimo o "šalah, ki združujejo" in hkrati nakazujejo na drugačnost med narodi oziroma tudi "ločujejo"?
3. Vprašanje: Menite, da se lahko v ozadju humorja skrivajo razne problematike odnosov, dojemanja realnosti itd.?
 - 3.1 Vprašanje: Etnični humor se dotika (celo popularizira) tem rasizma, etničnih razlik, nacionalne pripadnosti. Ali z izborom teh tem na prikrit način govorimo o problematičnem odnosu do pripadnikov južnih narodov?
 - 3.2 Vprašanje: Z etničnim humorjem vzpostavimo korelacijo med šalami in etničnimi konflikti. Kaj menite o tej korelaciji, kakšna je?
4. Vprašanje: Kaj humor pomeni Slovencem?
 - 4.1 Vprašanje: Katera vrsta humorja med Slovenci najbolj sede. Je to prav etnični humor ali (še) kakšen drug?
 - 4.2 Vprašanje: Kaj menite na tezo, da slovenski humor ni zmožen samoironije in se raje šali na račun drugih narodov ter na tak način krepi negativne predsodke in utrjuje kolektivno identiteto?
5. Vprašanje: Kakšen je vaš odnos do etničnega humorja?
6. Vprašanje: Po kakšnem principu izbirate teme in vsebine za vaše nastope oziroma s čim najlažje pridobite pozornost občinstva?
 - 6.1 Vprašanje: Koliko menite, da je vaš humor, ki ga producirate, "univerzalen" v smislu, da je neodvisen od ciljne publike, kateri je namenjen, in koliko je ciljno specifičen – torej ga morate prilagajati ciljni publiki. S tem mislim tako na etnični vidik, kot tudi pokrajinski, regijski.
7. Vprašanje: Kako se vam zdi, da se občinstvo odzove na etnični humor. Ali ločijo med namernimi etničnimi in ironičnimi etničnimi šalami?
8. Vprašanje: Vaše mnenje o slovenskem (etničnem) humorju, če slovensko razumemo kot del pripadnikov slovenskega naroda in ne vseh državljanov Republike Slovenije.